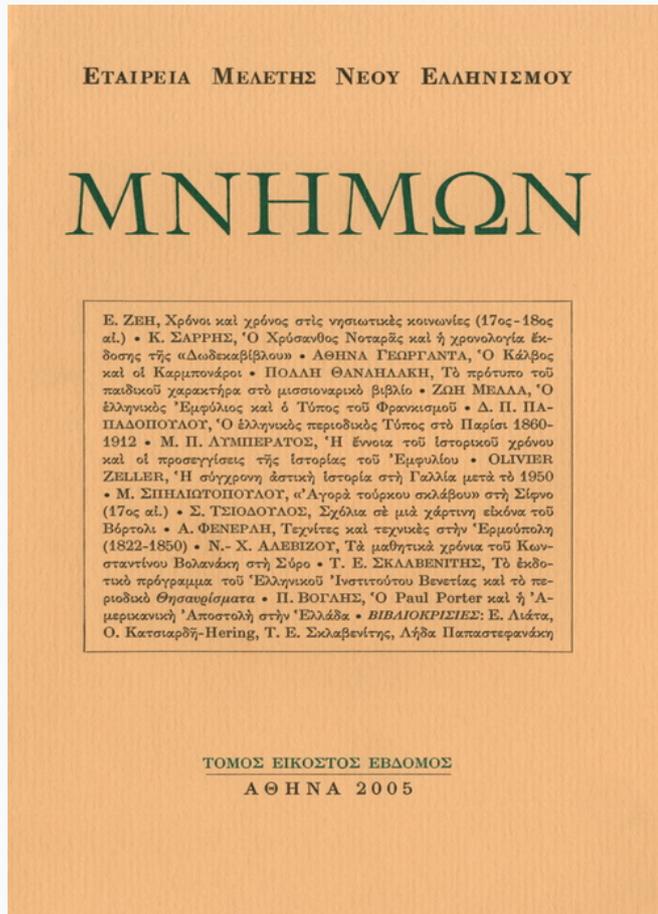

Μνήμων

Τόμ. 27 (2005)

«ΑΓΟΡΑ ΤΟΥΡΚΟΥ ΣΚΛΑΒΟΥ» ΣΤΗ ΣΙΦΝΟ (17ΟΣ ΑΙ.). Η ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

ΜΑΡΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.818](https://doi.org/10.12681/mnimon.818)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Μ. (2005). «ΑΓΟΡΑ ΤΟΥΡΚΟΥ ΣΚΛΑΒΟΥ» ΣΤΗ ΣΙΦΝΟ (17ΟΣ ΑΙ.). Η ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ. *Μνήμων*, 27, 237-244. <https://doi.org/10.12681/mnimon.818>

Σημειώματα και μαρτυρίες

MARIA ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

«ΑΓΟΡΑ ΤΟΥΡΚΟΥ ΣΚΛΑΒΟΥ» ΣΤΗ ΣΙΦΝΟ (17ος ΑΙ.) Η ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

Στα έγγραφα του Αρχείου της Καθολικής Επισκοπής της Σαντορίνης (ΑΚΕ) συναντάται συμφωνία του Αρχιεπισκόπου Σίφνου κυρ Αθανασίου Μαρμαρά με τον Καπιτάν Ζουάνε Μπρότζα, που συντάχθηκε στη Σίφνο στις 8 Μαΐου του 1667, κατά τα τέλη δηλαδή του πέμπτου βενετοτουρκικού πολέμου (1645-1669). Ο Αρχιεπίσκοπος καταβάλλει στον Ζουάνε το μισό της αξίας ενός Τούρκου σκλάβου, που ο Ζουάνες μπορεί να είχε αιχμαλωτίσει ή να είχε αγοράσει, και τον οποίο θα έχουν από κοινού, έως ότου παραλάβουν τα λύτρα για την απελευθέρωσή του. Εάν τυχόν τα λύτρα αυτά ξεπεράσουν τις δυο χιλιάδες ρεάλια, στο οποίο εκτιμούν ότι ανέρχεται η αξία του σκλάβου, τότε θα μοιραστούν το κέρδος. Τα έξοδα συντήρησής του επιβαρύνουν εξίσου τους δυο, ενώ στον κυρ Αθανάσιο αναλογεί ο τόκος του συνόλου του ποσού. Πρόκειται δηλαδή για επένδυση χρημάτων εκ μέρους του Αρχιεπισκόπου, «βεστίτα» όπως σημειώνεται, υπό τη μορφή παροχής δανείου προς τον Ζουάνε, με επιτόκιο 20%. Το επιτόκιο αυτό αντιστοιχεί στο επιτόκιο των «χρεωφειλημάτων της θαλάσσης» στη Σαντορίνη την περίοδο αυτή, διπλάσιο από το συνηθισμένο επιτόκιο των δανείων «της γης», καθώς υπάρχουν μεγαλύτεροι κίνδυνοι για το κεφάλαιο που χορηγείται αλλά και μεγαλύτερα περιθώρια κέρδους.¹

---

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί ανάπτυξη ανακοίνωσης που έγινε στα *Σεμινάρια της Ερμούπολης 2004, Ερμούπολη (Σύρου), 2-15 Ιουλίου 2004*, στην ενότητα «Αρχαιακά τεκμήρια του αιγαιακού χώρου (17ος-18ος αι.): αναγνώσεις από διαφορετικές οπτικές». Σχετικά με το ύψος του επιτοκίου στη Σαντορίνη, βλ. Μ. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία: Κοινωνικές και οικονομικές πρακτικές στο πλαίσιο της οικογένειας*, δακτυλ. διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ρέθυμνο 2005, κυρίως σ. 374-376. Στα άλλα νησιά των Κυκλάδων ακολουθούνται ανάλογες πρακτικές ως προς το δανεισμό, βλ. Γ. Α. Πετρόπουλος, *Νομικά έγγραφα Σίφνου της Συλλογής Γ. Μαριδάκη 1684-1735*, Αθήνα 1956, έγγρ. 2, 13-15, 21 κ.ά.: Β. Κρεμμυδάς, *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της Τουρκοκρατίας. Μυκονιάτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1993, σ. 162-168· Ε. Ζέη, «Το ακίνητο και το χρέος στην Πάρο, 18ος-19ος αι.: ανάμεσα στο κοινό και στο ιδιωτικό», *Τα Ιστορικά* 24-25 (Ιούνιος -

Το απόσπασμα του εγγράφου έχει ως εξής:²

«...ο έκλαμπρος σινιόρ Καπιτάν Ζουάνες Μπρόντζας δίδει ... του πανιερώτατου Αρχιεπισκόπου Σίφνου κυρ Αθανασίου ένα σκλάβο Τούρκο, το όνομά του Τζαλουμάν Τζελεπή, δια ριάλια δύο χιλιάδες, και τον βάνουν εις την μέσην τως και γρυκούνται τα χίλια του άνωθεν αφέντη δεσπότη και τα άλλα χίλια του σινιόρ Καπιτάν Ζουάνε. Και τα χίλια ριάλια η πάρτη του αφέντη δεσπότη, τα δίδει τώρα του σινιόρ Καπιτάν Ζουάνε, και κάνοντας νάλθει το ρισκάτον του, ότι περισσότερον πάρουσι από ταις δύο χιλιάδαις τα ριάλια να τα μοιράζουσι εις την μέση. Καθώς ακόμη ανίσως και ήθελαν βγάλει και διάφορον εις την βεστίταν των άσπρων, να είναι και εκείνον εις την μέσην τως, εβγάζοντας περό όσαις έξοδαις ήθελαν γενή εις τον άνωθεν σκλάβον. Και τα διακόσια γρόσα το διάφορον, οπού εμπήλησαν αναμεσόν τως, να γρυκώνται μοναχού του αφέντη δεσπότη, και ανίσως και ήθελε τύχει ζημία να γρυκάται ανάμεσόν τως, καθώς ακόμη και ήθελε τύχει θάνατος του αυτού σκλάβου, οπού ο Θεός να μην το δώσει, να χάνει κάθε εις τα ριάλια χίλια την παρτζιόν του. Έτζι ο ρηθείς αφέντης δεσπότης ομπλιγάρεται ότι ανίσως και ήθελε φύγη ο άνωθεν Τούρκος ή ήθελαν τον πάρουν Τούρκοι, ν' απηλογάται η πανιερότης του, καθώς ακόμη και ο σινιόρ Καπιτάν Ζουάνες ομπλιγάρεται νάχει τα περικούλα από τους Φράγκους, εί μεν και ήθελαν τον πάρει ή από την γην ή από τον γιαλόν. Και έτζι εγίνει το παρόν παρ' εμού του καντζιλιέρη της Σίφνος και υπογράφου και ιδιοχείρος τως τ' άνωθεν μέρη».

Ακολουθούν οι υπογραφές του Αθανασίου καθώς και του Ζουάνε, ο οποίος υπογράφει στα ιταλικά και ο χαρακτηρισμός «αγορά Τούρκου σκλάβου» στο οπισθογράφημα.

Ο Αθανάσιος ήταν ο πρώτος Αρχιεπίσκοπος Σίφνου και Μυκόνου, Αρχιεπισκοπής που ιδρύθηκε το 1646. Γεννήθηκε στη Σαντορίνη, υπήρξε ιερομόναχος της Μονής της Χοζοβιώτισσας της Αμοργού και Αρχιεπίσκοπος της Σίφνου μέχρι το θάνατό του, το 1673.³ Μεταξύ των εγγράφων του ΑΚΕ περιλαμβάνονται πράξεις στις οποίες εμφανίζεται ως συμβαλλόμενος, καθώς και δικαιο-

Δεκέμβριος 1996), σ. 71· Δ. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος τον 17ο αιώνα. Γαιοκτημικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές*, Αθήνα, 1997, σ. 335-340.

2. Η συγκεκριμένη πράξη βρίσκεται στο ΑΚΕ, βλ. Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Ε' Συμβιβασμοί, Φάκ. 1 υποφ. δ'. Επίσης έχει ήδη δημοσιευθεί από τον Σ. Συμεωνίδη, «Ένα έγγραφο εκμεταλλεύσεως σκλάβου», *Σιφνιακά* 2 (1991), σ. 113-115. Ευχαριστώ τον Δημήτρη Δημητρόπουλο που μου υπέδειξε τη συγκεκριμένη δημοσίευση. Σημειώνω ότι οι δύο εκδοχές του εγγράφου ταυτίζονται απόλυτα, ενώ εδώ δημοσιεύεται ορθογραφημένο και με σημεία στίξης.

3. Βλ. Π. Γ. Ζερλέντης, *Ιστορικοί έρευναι περί τας εκκλησίας των νήσων της Ανατολικής Μεσογείου θαλάσσης*, Ερμούπολη 1913, σ. 125-126· Συμεωνίδης, *ό.π.*

πρακτικά έγγραφα συγγενών του. Τα παραπάνω συντάσσονται στη Σαντορίνη, η παρουσία, ωστόσο, στο ΑΚΕ του εγγράφου που αφορά τον σκλάβο οφείλεται στο ότι το Αρχείο περιέχει και κάποια έγγραφα τα οποία συντάσσονται σε άλλους τόπους, κυρίως σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, και αφορούν κατοίκους του νησιού ή συγγενείς τους.

Το συγκεκριμένο έγγραφο ακολουθεί τα τυπικά κάθε συμφωνίας που συνάπτεται μεταξύ δυο μερών, και βρίσκεται ανάμεσα σε έγγραφα που συντάχθηκαν στη Σαντορίνη και αφορούν συμφωνίες για ζητήματα κληρονομικά ή ευρύτερα περιουσιακά, καθώς και επίλυση διαφορών που προκύπτουν από εμπορικές, ναυτιλιακές ή άλλες δραστηριότητες.⁴ Ο Συμεωνίδης, που προφανώς το εντόπισε στη Σίφνο και το εξέδωσε, επισημαίνει σωστά ότι ο σκλάβος δεν πρόκειται να πουληθεί, αλλά θα ζητηθούν λύτρα για την απελευθέρωσή του, καθώς και ότι ο όρος «Τζελεπή», που συνοδεύει το όνομά του, αποτελεί τίτλο που συχνά υποδήλωνε ευγενή καταγωγή ή ανώτατο αξίωμα, γεγονός που δικαιολογεί και την υψηλή του αξία.⁵ Σημειώνουμε ότι κατά την περίοδο αυτή οι τιμές των σκλάβων κυμαίνονται συνήθως μεταξύ 50 και 200 γροσίων και εξαρτώνται από την κοινωνικοοικονομική θέση του σκλάβου. Φαίνεται, εξάλλου, ότι οι στρατιώτες ή οι ναύτες πωλούνται σε μεγαλύτερες τιμές.⁶

Το ενδιαφέρον του εγγράφου έγκειται στη συνεργασία μεταξύ Αρχιεπισκόπου και καθολικού κουρσάρου, φαινόμενο που σπάνια μαρτυρείται εγγράφως και με τόση αμεσότητα. Το στοιχείο αυτό είναι μεν αποσπασματικό, ως προς την ιστορία του συγκεκριμένου προσώπου, αλλά εντάσσεται σε ευρύτερες πρακτικές. Το υψηλό τίμημα του σκλάβου, σε συνδυασμό με άλλα έγγραφα του Αθανασίου στο ΑΚΕ, καθώς και τη διαθήκη του, που έχει επίσης δημοσιευτεί,⁷ μας επιτρέπουν, εξάλλου, να διακρίνουμε την οικονομική του επιφάνεια, καθώς και τις δραστηριότητές του, που αποφέρουν κέρδη σε μετρητά. Οι δραστηριότητες αυτές δεν χαρακτηρίζαν αποκλειστικά τον Αθανάσιο, αλλά στην περίπτωση του είναι δυνατή η αντίχρευσή τους, κάτι που δεν συμβαίνει συχνά στον κυκλαδικό χώρο.

Δεν πρόκειται εδώ να αναλύσουμε το φαινόμενο της πειρατείας, ούτε την έντονη δράση που αναπτύσσουν οι χριστιανοί κουρσάροι στις Κυκλάδες κατά τη διάρκεια του πέμπτου βενετοτουρκικού πολέμου, σε συνεργασία με τους Βε-

4. Βλ. Σπηλιωτοπούλου ό.π., σ. 23.

5. Βλ. Συμεωνίδης, ό.π.

6. Βλ. συνολική εξέταση με αφετηρία την περίπτωση της Μυκόνου, Δημητρόπουλος, ό.π., σ. 168-170, 322-335. Βλ. επίσης χαρακτηριστικά για τον ευρύτερο μεσογειακό χώρο, F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Παρίσι 1974, τ. I, σ. 415.

7. Βλ. Ζερλέντης, *Ιστορικοί έρευναί...*, ό.π., σ. 138-140. Η διαθήκη δεν βρίσκεται στο ΑΚΕ.

νετούς. Σημειώνουμε, όμως, ότι την περίοδο αυτή μαρτυρείται η εγκατάσταση μικρού αριθμού κουρσάρων στη Σίφνο, όπως και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, στη γειτονική Μήλο κυρίως, γεγονός που εξηγεί τις σχετικές επαφές του Αρχιεπισκόπου. Μαρτυρείται, άλλωστε, και συνεργασία των κατοίκων με τους κουρσάρους.⁸ Θυμίζουμε ότι εκείνος θα κρύψει τον σκλάβο από τους Τούρκους και θα φροντίσει να μη δραπετεύσει, ενώ ο Καπετάν Ζουάνες, προφανώς χριστιανός κουρσάρος, θα τον κρύβει από τους «Φράγκους».

Ειδικότερα στη Σίφνο υπήρξε και συνεργασία των κατοίκων με χριστιανούς πειρατές, το 1650, για να αποτραπεί η εκμετάλλευση των μεταλλείων μολύβδου του νησιού από τους Οθωμανούς. Τότε πληρώνουν ένα Γάλλο πειρατή από την Προβηγκία, που βρισκόταν στη Μήλο, για να βουλιάξει γαλιόττα Εβραίων φορτωμένη μεταλλεύματα. Οι τελευταίοι είχαν μεταβεί στη Σίφνο με διαταγή της Πύλης για να ερευνήσουν τα μεταλλεία.⁹

Θα πρέπει, στο σημείο αυτό, να τονιστεί ότι το εμπόριο σκλάβων, όπως και η πειρατεία, αποτελεί μία ακόμη μορφή οικονομικής δραστηριότητας της περιόδου, που αποφέρει εξαιρετικά υψηλά κέρδη και οδηγεί στη συσσώρευση μετρητών, που μπορεί να επενδύονται στη ναυτιλία αλλά και σε αγορές έγγειων αγαθών. Το δουλεμπόριο, εξάλλου, αποτελούσε δραστηριότητα καθόλα νόμιμη και είναι πιθανόν να το ασκούσαν ακόμη και μοναχοί του Αγίου Όρους.¹⁰ Είναι γνωστή, επίσης, η προνομιακή σχέση της Καθολικής Εκκλησίας με καθολικούς πειρατές και οι ιδιαίτερα φιλικές σχέσεις Ιησουιτών της Σαντορίνης, Καπουκίνων άλλων νησιών των Κυκλάδων με τους κουρσάρους, κατά τη διάρκεια κυρίως του πέμπτου βενετοτουρκικού πολέμου,¹¹ ενώ στο έγγραφο που εξετάζουμε μαρτυρείται και η σχέση ορθόδοξων ιερωμένων με τους κουρσάρους.

8. Βλ. Π. Γ. Ζερλέντης, *Ιστορικά σημειώματα εκ του βιβλίου των εν Νάξω Καπουκίνων (1649-1753)*, Ερμούπολη 1922, σ. 94-95, 70· Α. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1538-1699*, Αθήνα 1991, σ. 10-14, 71, 80-93, 186, 219, 236, 266· Β. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, Istanbul 1982, τ. 1, σ. 20-24, 63, 117-119, 167-169, 170, 199· Κ. Ντόκος, «Μία υπόθεση πειρατείας κατά τον 17ο αιώνα (1678-1680)», *Θησαυρίσματα* 7 (1963), σ. 36, 60· Ν. Α. Κεφάλληγιάδης, *Πειρατεία. Κουρσάροι στο Αιγαίο*, Αθήνα 1984, σ. 125.

9. Βλ. Κραντονέλλη, *ό.π.*, σ. 235.

10. Βλ. Γ. Λεονταρίτης, *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)*, Αθήνα 1981, σ. 19-22· Κραντονέλλη, *ό.π.*, σ. 298· Δημητρόπουλος, *ό.π.*, σ. 322-335· Ι. Δ. Ψαράς, *Η Βενετοκρατία στην Τήνο την εποχή του Κρητικού Πολέμου (1645-1669)*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 124-126.

11. Βλ. Slot, *ό.π.*, σ. 171-172· F. Richard, *Relation de ce qui c'est passé de plus remarquable à Saint-Erini*, Παρίσι 1687, σ. 92-95· Ζερλέντης, *Ιστορικά σημειώματα*, *ό.π.*, σ. 17-18, 76· Ι. Δ. Ψαράς, «Η Άνδρος στα χρόνια του Κρητικού Πολέμου (1645-1699)», *Ανδριακά Χρονικά* 19 (1993), σ. 69.

Αναφορές στην εξαγορά σκλάβων ή την αιχμαλωσία κατοίκων των νησιών από μουσουλμάνους ή χριστιανούς πειρατές, τον 17ο αιώνα, συναντώνται στα έγγραφα των τοπικών αρχείων των νησιών, αλλά σπάνια μαρτυρούνται περιπτώσεις αγοραπωλησιών Τούρκων σκλάβων, όπως π.χ. στην Πάρο ή στην Κρήτη.¹²

Οι αναφορές στην πειρατεία είναι ελάχιστες και στο ΑΚΕ. Πρόκειται συνολικά για 22 περιπτώσεις (0,40% του συνόλου των εγγράφων), που συναντώνται σε διάφορα έγγραφα και αναφέρονται στην εξαγορά κατοίκων, που είναι σκλάβοι μουσουλμάνων ή χριστιανών πειρατών ή αιχμαλωτίζονται από την τουρκική αρμάδα, το κούρσεμα πλοίων Σαντορινιών ή τις απόπειρες εξασφάλισης του νησιού από πειρατικές / κουρσάρικες επιδρομές.¹³ Οι μισές σχεδόν αναφορές χρονολογούνται κατά τη διάρκεια του πέμπτου βενετοτουρκικού πολέμου. Μια περίπτωση αφορά την αγορά σκλάβων, που δεν γνωρίζουμε εάν είναι Τούρκοι ή χριστιανοί, την οποία πραγματοποιούν Σαντορινιοί στο Ρέθυμνο.¹⁴ Μαρτυρίες για την παρουσία σκλάβων στο νησί δεν υπάρχουν ούτε στα έγγραφα αλλά ούτε και στους περιηγητές, τις εκθέσεις των παπικών απεσταλμένων ή το βιβλίο που δημοσίευσε ο Francois Richard, επικεφαλής της αποστολής των Ιησουιτών της Σαντορίνης έως το 1657.

Στο ΑΚΕ, εξάλλου, περιλαμβάνονται και 26 «πατέντες», έγγραφα που εκδίδονται κυρίως από τον Μάγιστρο των Ιπποτών της Μάλτας για λογαριασμό των καθολικών κατοίκων της Σαντορίνης, με τα οποία εξασφαλίζεται προστασία για τα πλοία τους και τα εμπορεύματα που μεταφέρουν, από τις επιθέσεις χριστιανών πειρατών. Τα έγγραφα αυτά χρονολογούνται σχεδόν αποκλειστικά στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, περίοδο ανάπτυξης της εμπορικής ναυτιλίας της Σαντορίνης.¹⁵ Είναι γνωστό, όμως, ότι οι Ιππότες της Μάλτας, αλλά και άλλοι με σημαία της Μάλτας, εμφανίζονται ως κουρσάροι, στο πλευρό των Βενετών, κατά τη διάρκεια του πέμπτου βενετοτουρκικού πολέμου.¹⁶

Στοιχεία για τον κυρ Αθανάσιο διαθέτουμε από έγγραφο του ΑΚΕ και τη διαθήκη του:

Πατέρας του ήταν ο μαστρο Νικολός Μαρμαράς και είχε τουλάχιστον τρία αδέρφια. Συναντάται ως συμβαλλόμενος σε δύο δικαιοπρακτικά έγγραφα του 1642, όταν πουλά αμπέλι για 28,5 γρόσια, και την ίδια μέρα, μετά την πώληση αυτή, αφιερώνει οκτώ χωράφια καθώς και ένα σπίτι στην εκκλησία της

12. Βλ. κυρίως Δημητρόπουλος, *ό.π.*

13. Βλ. αναλυτικά Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 45-46.

14. ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Θ' Διάφορα, Φάκ. 1 υποφ. α', αγορά 15 Αυγούστου 1656.

15. Βλ. Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 46-47.

16. Βλ. Slot, *ό.π.*, σ. 24.

Αγίας Θεοδοσίας στο Ακρωτήρι. Η τελευταία φαίνεται ότι του ανήκε, ενώ ορισμένα από τα χωράφια του είχαν παραχωρηθεί από πιστούς να τα νέμεται υπό τον όρο να αφιερωθούν στην εκκλησία. Στο έγγραφο αυτό ορίζει ότι η επικαρπία των ακινήτων θα περιέλθει, μετά το θάνατό του, στον αδερφό του κυρ Διάκο Μαρμαρά, και εκείνος με τη σειρά του θα τη μεταβιβάσει σε όποιο από τα παιδιά του επιθυμεί, με τον όρο, όμως, να γίνεται πάντα μία λειτουργία την εβδομάδα στην εκκλησία και μοίρασμα κρασιού. Με το ίδιο έγγραφο, αφήνει μετά το θάνατό του στον αδερφό του ό,τι βρίσκεται μέσα στο σπίτι.¹⁷

Η συνήθεια να αφιερώνονται ακίνητα, αλλά και χρηματικά ποσά, σε θρησκευτικά ιδρύματα, η επικαρπία των οποίων όμως παραμένει στους συγγενείς εκείνου που πραγματοποιεί την αφιέρωση, και μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, είναι ιδιαίτερα συνή, τόσο μεταξύ καθολικών όσο και μεταξύ ορθοδόξων, ιδιαίτερα εκ μέρους άτεκνων ιερωμένων.¹⁸

Στις παραπάνω πράξεις, ο Αθανάσιος εμφανίζεται ως ιερομόναχος, καθώς δεν έχει ακόμη γίνει Αρχιεπίσκοπος. Ως Αρχιεπίσκοπος Σίφνου πλέον, προικοδοτεί τον γιο του αδερφού του κυρ Διάκου με 50 γρόσια το 1665, ενώ την επόμενη χρονιά, το 1666, προικοδοτεί άλλον ανηψιό του, τον μισέρ Αντωνάκη Μαρμαρά, με 40 μουζούρια χωράφια, 60 μουζούρια αμπέλια, ένα μύλο, πέντε σπίτια και οκτώ ζώα, από τα οποία τα δύο βρίσκονται εκτός Σαντορίνης, στην Αμοργό και την Αστυπάλαια.¹⁹ Εξάλλου, το 1665 μαρτυρείται ότι επιλύει διαφορά μεταξύ δυο ιερωμένων στη Σαντορίνη.²⁰ Τέλος, στα 1673 συντάσσεται «μαρτυρία» ότι ο Αθανάσιος είχε δανείσει μικρό ποσό σε κάτοικο της Σαντορίνης, ο οποίος αναγκάζεται να συνάψει νέο δάνειο για να τον εξοφλήσει.²¹

Ο Αθανάσιος συντάσσει ιδιόγραφη διαθήκη τον Οκτώβριο του 1673, στη Σίκινο, χαρακτηριστική της οικονομικής του επιφάνειας. Κληροδοτεί τουλάχιστον 2.185 γρόσια, από τα οποία τα 1.665 έχει επενδύσει υπό τη μορφή παροχής δανείων, με «ομολογίες» σε κατοίκους διάφορων νησιών των Κυκλάδων, κατά βάση στη Νάξο, τη Σίφνο και την Αμοργό. Επιπλέον, μεταβιβάζει, κυρίως στον αδερφό του κυρ Μανώλη και σε ανήψια του, μια εκκλησία, τρία αμπέλια, ένα χωράφι, δυο μύλους, όλα στη Σαντορίνη, καθώς και σπίτια στη Σίφνο και άγνωστο αριθμό από εικόνες «μοσκοβίτικες», κασέλες και «ιερά» βιβλία. Ακόμη, κληροδοτεί δυο πλοίαρια, ενώ σημειώνει και ότι χρωστά του-

17. ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Γ' Αγορές, Φάκ. 1 υποφ. στ', πώληση 4 Νοεμβρίου 1642· ό.π., Α' Διαθήκες, Φάκ. 2 υποφ. β', αφιέρωση 4 Νοεμβρίου 1642.

18. Βλ. Σπηλιωτοπούλου, ό.π., σ. 333 κ.εξ.

19. ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Δ' Προικοσύμφωνα, Φάκ. 2 υποφ. ε', προικοσύμφωνα 25 Οκτωβρίου 1665 και 20 Ιανουαρίου 1666.

20. ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Ε' Συμβιβασμοί, Φάκ. 1 υποφ. δ', συμβιβασμός 31 Μαΐου 1665.

21. Ό.π., Α' Διαθήκες, Φάκ. 3 υποφ. α', μαρτυρία 10 Απριλίου 1673.

λάχιστον 482 γρόσια, χωρίς να διευκρινίζει πώς δημιουργήθηκαν τα χρέη του αυτά.²²

Το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, μετά το θάνατό του, ο αδερφός του, στον οποίο κληροδότησε τους μύλους, συμφωνεί να τους εκμεταλλευθεί από κοινού με τον ανηψιό του.²³ Τέλος, ο ανηψιός του Αντώνης Μαρμαράς, τον οποίο είχε τόσο πλούσια προικοδοτήσει, συντάσσει διαθήκη το 1703, κληροδοτώντας στον εγγονό του την εκκλησία της Αγίας Θεοδοσίας, με τα ίδια χωράφια και το σπίτι, που αναφέρονταν στο έγγραφο του 1642, και την υποχρέωση να τελείται μία λειτουργία την εβδομάδα στην εκκλησία αυτή.²⁴

Συγκρινόμενος με τους Σαντορινιούς στα τέλη του 17ου αιώνα, ο Αθανάσιος κατέχει ιδιαίτερα μεγάλη περιουσία, σε μετρητά και έγγεια αγαθά κυρίως. Χαρακτηριστικά σημειώνουμε ότι, σύμφωνα με το οθωμανικό κατάστιχο έγγειου φόρου του 1670, μόλις το 11% του πληθυσμού διαθέτει γη που ξεπερνά τα 50 μουζούρια, ενώ το μέσο ύψος των ποσών που κληροδοτούνται ανέρχεται σε 49 γρόσια και οι διαθέτες έχουν δημιουργήσει χρέη ύψους 40 γροσίων κατά μέσο όρο, ενώ όσοι μεταβιβάζουν μεγάλες περιουσίες ύψους 71 γροσίων.²⁵ Το γεγονός ότι ο Αρχιεπίσκοπος επενδύει χρήματα σε ομολογίες, καθώς και το ότι κατέχει μύλους και σκάφη, αλλά παράλληλα χρωστά και μεγάλα ποσά είναι ενδεικτικό του εύρους των δραστηριοτήτων που αναπτύσσει, καθώς γενικότερα οι διαθέτες μεγάλης οικονομικής επιφάνειας είναι και εκείνοι που μάλλον είχαν επιδοθεί σε εμπορικές ή ναυτιλιακές δραστηριότητες, οι οποίες χρήζουν άμεσα μετρητών αλλά και αποφέρουν κέρδη σε μετρητά.²⁶

Το φαινόμενο της πειρατείας δεν μπορούμε να το παρακολουθήσουμε από τα έγγραφα του ΑΚΕ, ούτε καν όσο κρατά ο πέμπτος βενετοτουρκικός πόλεμος. Δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε τη συχνότητα των επιδρομών ή αιχμαλωσίας των κατοίκων ή το μέγεθος της αγοράς σκλάβων. Μπορούμε, ωστόσο, να ανιχνεύσουμε, ως ένα βαθμό, τις οικονομικές δραστηριότητες του κυρ Αθανασίου, τις στενές σχέσεις που διατηρεί με τα αδέρφια του, ακολουθώντας την επικρα-

22. Σχετικά με τον τρόπο καταγραφής των μεταβιβαζόμενων αγαθών και το γεγονός ότι συχνά το ύψος των χρημάτων και των χρεών δεν σημειώνεται ακριβώς βλ. Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, 373, 456, 462.

23. ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Ε' Συμβιβασμοί, Φάκ. 1 υποφ. δ', συμβιβασμός 11 Δεκεμβρίου 1673.

24. 'Ο.π., Α' Διαθήκες, Φάκ. 4 υποφ. α', διαθήκη 6 Δευτεροϊουλίου 1703.

25. Βλ. Ε. Μπαλτά - Μ. Σπηλιωτοπούλου, «Έγγεια ιδιοκτησία και φορολογική απαίτηση στη Σαντορίνη τον 17ο αιώνα», *Μνήμων* 18 (1996), σ. 126· Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 456, 465. Το μουζούρι είναι μονάδα μέτρησης επιφάνειας στην οποία υπολογίζονται οι φορολογούμενες γαίες. Πρόκειται για τοπικό μέτρο επιφάνειας και της Σαντορίνης, η ακριβής αξία του οποίου δεν είναι γνωστή, βλ. Μπαλτά - Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 111 σημ. 3.

26. Βλ. Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, κυρίως σ. 448, 465.

τούσα πρακτική μεταβίβασης του κύριου όγκου των περιουσιακών στοιχείων στους κόλπους της οικογένειας και ειδικότερα στους εκ πλαγίου συγγενείς εκ μέρους των άτεκνων. Επίσης, μπορούμε να διακρίνουμε το μέγεθος της περιουσίας του, τη θέση του στην κοινωνία της Σαντορίνης και ευρύτερα στις Κυκλάδες, αλλά και τις σχέσεις ανώτατων ορθόδοξων ιερωμένων με τους κουρσάρους και με τους Τούρκους.

Είναι ενδεικτικό ότι ζητήματα όπως οι επιδημίες, οι πειρατικές επιδρομές, αλλά ακόμη και η δράση του ηφαιστείου, που καθορίζουν την καθημερινότητα και τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων της Σαντορίνης, μόνο συμπτωματικά συναντώνται στα έγγραφα. Αντίθετα, άλλα ζητήματα, όπως οι γάμοι μεταξύ στενών συγγενών ή προσώπων διαφορετικού δόγματος, μπορούμε να τα παρακολουθήσουμε με σχετική πληρότητα, παρά το μικρό αριθμό των σχετικών αναφορών, χάρις κυρίως σε άλλα έγγραφα. Μόνο με τη μελέτη του συνόλου των πηγών, εξάλλου, είναι δυνατή η εκτίμηση της αξίας των μεμονωμένων πληροφοριών. Οι πηγές μπορεί να είναι αποσπασματικές σε μας, ωστόσο, απομένει η μη αποσπασματική τους χρήση.

S U M M A R Y

Maria Spiliotopoulou, *«The purchase of a Turkish slave» in Sifnos (XVII c.)*

A document concerning the investment on a Turkish slave in Sifnos, during the XVII c., and the example of the enterprises of the Greek Orthodox Archbishop of Sifnos, constitute the starting-point for an attempt to discern the forms of collaboration between the high Greek Orthodox clergy and the corsairs in the Aegean, as also the contribution of the slave commerce in the formation of big fortunes and the accumulation of ready money.

Documents deposited in the Archive of the Diocese of Santorini, from where the Archbishop originated, are used in order to understand the meaning of such a document and to study the facts despite the disjointed nature of the historical data.